

Слова страляла ва ўпор

Гісторыя стварэння першага падпольнага нумара газеты «Звязда»

УДК 070(476)(091)

Вераніка КАНЮТА, аспірант

Навуковы кіраўнік –
ПАДАЛЯК Таццяна
Уладзіміраўна,
доктар філалагічных навук,
дацэнт

Вераніка КАНЮТА. Слова страляла ва ўпор. Першы падпольны нумар газеты «Звязда» выйшаў у акупаваным Мінску 18 мая 1942 года. Гэта стала падзеяй не толькі ў гісторыі беларускай журналістыкі, але і сусветнай. У артыкуле разглядаюцца абставіны, у якіх ажыццяўляўся нелегальны выпуск выдання. На падставе вывучэння архіўных дакументаў аўтарам удакладняюцца некаторыя звесткі, уводзяцца ў навуковы зварот новыя факты. Даследаванне выдавецкай дзейнасці «Звязды» перыяду Вялікай Айчыннай вайны асабліва актуальнае ў Год гістарычнай памяці, што аб'яўлены ў Беларусі кіраўніком дзяржавы.

Ключавыя словы: журналістыка, сродкі масавай інфармацыі, газета «Звязда», Другая сусветная вайна, Мінскае падполле, гістарычная памяць.

Veronika KANYUTA. The pen is mightier than the sword. The article narrates the history of the first issue of the underground Zvyazda newspaper which was published in the occupied Minsk on May 18, 1942. The author looks into the circumstances in which the underground newspaper was issued. Based on the study of the archival documents, the author clarifies some data related to this event in the history of Belarusian journalism, and introduces new facts into scientific circulation. The study of the publishing activities of the Zvyazda newspaper during the Great Patriotic War is especially important in the Year of Historical Memory declared by the head of state in Belarus this year.

Keywords: journalism, mass media, Zvyazda newspaper, World War II, Minsk underground movement, historical memory.

«Звязда» – адно з найстарэйшых перыядычных выданняў Беларусі, якое выходзіла і на акупаванай тэрыторыі ў гады Вялікай Айчыннай вайны: з мая па верасень 1942 года – у Мінску, са студзеня 1943 па ліпень 1944 года – у партызанскай зоне на востраве Зыслаў Любанскага раёна. У лёсавызначальны для краіны час газета, якая адлічвае сваю гісторыю з 9 жніўня 1917 года, унесла важкі ўклад у справу барацьбы з ворагам. У захопленым Мінску выйшлі чатыры нумары падпольнай «Звязды». Быў падрыхтаваны і пяты, але ў сувязі з арыштам большасці журналістаў, што ўдзельнічалі ў яго выпуску, ён не быў надрукаваны і распаўсюджаны.

У перыяд нямецка-фашысцкай акупацыі 1941–1944 гадоў на тэрыторыі Беларусі падпольна выходзіла звыш 160 рукапісных і друкаваных газет. Спачатку распаўсюджваліся лістоўкі – як машынапісныя, так і напісаныя ад рукі. Першыя падпольныя перыядычныя рукапісныя і друкаваныя выданні расказвалі аб актах генацыду ў дачыненні да мірнага насельніцтва, раскрывалі сутнасць ілжывай прапаганды акупантаў, заклікалі жыхароў дапамагаць народным месціцам, уступаць у іх шэрагі, а таксама не паддавацца на правакацыі нямецка-фашысцкіх захопнікаў.

[ПРА АЎТАРА]

КАНЮТА Вераніка Іванаўна.

Нарадзілася ў в. Малое Мажэйкава Лідскага раёна Гродзенскай вобласці. Скончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (2014), магістратуру БДУ (2015). З 2021 года – аспірант кафедры медыялогіі факультэта журналістыкі БДУ. З 2012 года працуе ў рэдакцыйна-

выдавецкай установе «Выдавецкі дом „Звязда“» спецыяльным карэспандэнтам, з 2021 года – аглядальнікам.

Аўтар больш чым 20 навуковых публікацый.

Сфера навуковых інтарэсаў: тэорыя і гісторыя беларускай журналістыкі, Другая сусветная вайна, патрыятычнае выхаванне.

Матэрыялы першага нумара падпольнай «Звязды» нелегальна набіралі ў нямецкай друкарні – у цяперашнім будынку Дома друку на сталічным праспекце Незалежнасці (перад вайной гэта была друкарня імя Сталіна). Каб ажыццявіць задуманае, У. Амелянюк устанавіў сувязь з рабочымі друкарні: бацькам і сынам Воранавымі, якія разам з іншымі супрацоўнікамі – Барысам Пупко, Міхаілам Свірыдавым і Броняй Гофман – уваходзілі ў адну з першых падпольных груп. Падпольшчыкам удалося вынесці з нямецкай друкарні амаль усё, што патрэбна было для выпуску газеты: наборныя касы, паперу, фарбы, вярстаткі, гранкі і інш. Дзеля ўвекавечвання подзвігу патрыётаў на будынку Дома друку ўсталявана мемарыяльная дошка.

Першы падпольны нумар «Звязды» быў надрукаваны ў доме Міхаіла Воранава на вуліцы Рымарскай, 13 (у раёне сучаснай вуліцы Каралёва). Паводле архіўных звестак, у працы над гэтым выпускам прымалі ўдзел Уладзімір Амелянюк (рэдактар), Міхаіл Міхайлавіч і Міхаіл Паўлавіч Воранавы, Барыс Пупко (наборшчык), Броня Гофман (дастаўляла шрыфты і матэрыялы), Цімафей Аляксандравіч Трафімюк, Дар'я Іванаўна Трафімюк, Алена Паўлаўна Саланец [3].

Падчас працы з архіўнымі дакументамі мы звярнулі ўвагу, што імя па бацьку гаспадара канспіратыўнай кватэры даецца ў двух варыянтах. Адны падпольшчыкі, расказваючы пра Міхаіла Воранава, называюць яго Паўлавічам, іншыя – Пятровічам. Угрунтоўным выданні «Мінскае антыфашысцкае падполле», дзе прыводзіцца вывераны спіс падпольшчыкаў сталіцы БССР, а таксама ўказваюцца іх гады жыцця (даты нараджэння і смерці), імя па бацьку Міхаіла Воранава пазначана як Пятровіч, у дужках – Паўлавіч [4, с. 44]. Высветліць сапраўднае імя па бацьку падпольшчыка – даследчыцкая задача на будучыню.

Арыгіналы першага падпольнага нумара, які быў перавыдадзены ў чэрвені 1942 года ў памяць пра загінулага рэдактара У. Амелянюка, сёння захоўваюцца ў Нацыянальнай бібліятэцы Рэспублікі Беларусь, Беларускім дзяржаўным музее гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь, а таксама ў рэдакцыі газеты «Звязда».

У звароце рэдкалегіі газеты да чытачоў, які апублікаваны ў першым падпольным нумары, паведамляецца: «Таварышы! 3 сённяшняга дня Мінскі Гарком КП(б)Б аднаўляе выданне свайго органа – газеты „Звязда“. Пішыце ў газету аб жыцці партызанскіх атрадаў, аб баявой іх дзейнасці, аб паасобных партызанах, праявіўшых сябе ў барацьбе з нямецка-фашысцкімі акупантамі. Рэдкалегія» (Звязда, 1942, 18 мая). У легендарным выпуску расказваецца аб падзеях на фронце, подзвігах партызан, выніках «рэйкавай вайны», дыверсіях найбольш актыўных груп. Газета выкрывае хлуслівую фашысцкую прапаганду, звяртаецца да насельніцтва з заклікамі дапамагаць партызанам. «...Бязлітасна знішчайце фашысцкіх гадаў, пашырайце партызанскую барацьбу. Зрабіце ўсё, каб наблізіць час разгрому і гібелі крывавага фашызму!» – заклікаюць журналісты-падпольшчыкі (Звязда, 1942, 18 мая). Кожнае слова, быццам куля, страляла ва ўпор. Сваім з'яўленнем «Звязда» ашаламіла фашыстаў. Мінскія падпольшчыкі гучна заявілі аб сваім існаванні.

Падпольную «Звязду» чыталі не толькі ў Мінску, а і ў іншых беларускіх гарадах: Баранавічах, Оршы, Бабруйску, Гомелі і інш. «Браты і сёстры-беларусы! Не давайце гітлераўскім бандытам паліць вашы хаты. Не давайце вывозіць ім награвленае дабро. Арганізуйце абарону населеных пунктаў. Падымайцеся ўсё, каму дорага наша Радзіма, на ўсенародную барацьбу супраць нямецка-фашысцкіх акупантаў!» – звяртаецца да чытачоў рэдакцыя. (Звязда, 1942, 18 мая).

Каб высветліць дэталі і малавядомыя факты, аўтарам артыкула былі прааналізаваны дакументы Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь. Вось што ўдалося ўдакладніць. Так, падпольшчык Георгій Сапун, які разам з некаторымі арыштаванымі ўдзельнікамі падполля сядзеў у турме, у сваіх успамінах аб удзеле ў Мінскім партыйным падполлі ў 1941–1942 гадах і знаходжанні ў гітлераўскіх лагерах смерці расказаў пра абставіны выхаду «Звязды» ў акупаваным Мінску: «Тыраж яе быў невялікі, але абслугоўвала даволі вялікае кола чытачоў. Першы, хто дастаў яе, па прачытанні перадаваў суседу, знаёмаму, той іншаму, і так яна ішла па ланцужку і зачытвалася да дзірак. Нярэдка былі выпадкі, калі яна так ідучы па ланцужку,

Бацька і сын Воранавы, на кватэры якіх па вуліцы Рымарскай, 13 (у раёне сучаснай вуліцы Каралёва) быў надрукаваны першы падпольны нумар «Звязды»

вярталася зноў у першыя рукі. Але з кожным выданнем тыраж яе рос» [5].

Паводле рукапісу «Бальшавіцкая „Звязда“ ў дні нямецкай акупацыі» падпольшчыцы Ядзвігі Савіцкай, якая ўдзельнічала ў выданні нелегальнай газеты, «Звязда» стала блізкай і роднай для кожнага чалавека. «Наша «Звёздочка» – так любоўна называлі яе людзі і чыталі газету да дзірака. Увесь зношаны, працёрты на згібах нумар газеты беражліва захоўваўся, непрыкметныя і сцёртыя літары падводзіліся чарніламі. Людзі насілі яго на грудзях як самую каштоўную рэч, чыталі і перачытвалі, завучвалі на памяць. Каб толькі дастаць і перачытаць „Звязду“, яны праходзілі сотні кіламетраў, не лічыліся ні з якімі нечаканасцямі і небяспекамі, яны гатовы былі аддаць за яе ўсё, што мелі» [6].

Для пошуку падпольнай друкарні з Берліна выклікалі вопытных разведчыкаў. Гітлераўцы ўсведамлялі: знішчэнне самай вядомай і аўтарытэтай беларускай газеты нанясе непапраўны ўрон падпольнаму руху. Тым, хто ўкажа на нелегальную друкарню, акупанты абяцалі заплаціць 75 тыс. нямецкіх марак – па тым часе велізарныя грошы. У грамадскіх месцах і на заводах пачаліся павальныя вобыскі і арышты: тых, у каго знаходзілі хаця б адзін экзэмпляр газеты, расстрэльвалі.

Дастаткова працяглы час сітуацыя з Мінскім падполлем насіла супярэчлівы характар. Выказваліся самыя розныя, часам дыяметральна процілеглыя погляды на дзейнасць мінскіх падпольшчыкаў. У Нацыянальным архіве ў некалькіх папках захоўваюцца матэрыялы пасяджэнняў камісіі ЦК КПБ, якія праходзілі з 28 мая 1958 па 1 жніўня 1959 года. Усе, хто меў дачыненне да выпуску або распаўсюджвання падпольнай «Звязды», а таксама валодаў каштоўнай інфармацыяй пра дэталі яе выхаду, былі дапытаны. Паводле меркавання гісторыка Я. Барановскага, які на працягу многіх гадоў карпатліва даследаваў гісторыю газеты, «менавіта мінская падпольная „Звязда“ ўнесла важкі ўклад у зняцце „ярлыкоў“ з гісторыі першага перыяду дзейнасці мінскіх падпольшчыкаў. Адбылося гэта 7 верасня 1959 года на гістарычным пасяджэнні бюро ЦК КПБ, прысвечаным некаторым актуальным пытанням гісторыі Мінскага партыйнага падполля. Прамова першага сакратара ЦК Кірыла Мазурава, які расказваў аб ролі „Звязды“ ў вырашэнні праблем антыфашысцкага супраціўлення, выклікала ў зале моцныя і шчырыя апладысменты. Так у той дзень з дапамогай „Звязды“ быў поўнасьцю ачышчаны ад наноснага і сфальсіфікаванага і яе палітычны стваральнік – Мінскі ГК КП(б)Б, арганізаваны ў верасні-кастрычніку 1941 г.» (Звязда, 2014, 3 ліпеня).

Як удалося ўстанавіць у час работы з архіўнымі дакументамі, бацьку і сына Воранавых выпадкова выдала родная цётка. Вось што падчас аднаго з пасяджэнняў камісіі ЦК КПБ па Мінскім партыйным падполлі паведаміў падпольшчык Васіль Сайчык: «Яе затрымалі ў краме, у яе было дзесяць картак хлебных. Спыталі, дзе яна іх бярэ, тая і сказала, што Воранаў даў. Паехалі да Воранава, зрабілі старанны ператрус» [7]. Як аказалася, на кватэры падпольшчыкаў таксама друкавалі хлебныя карткі, карткі для дадатковага пайка, пашпарты, біржавыя карткі, даведкі з месца працы, падроблівалі пячаткі і штампы. Менавіта дзякуючы Міхаілу Воранаву мінскім падпольшчыкам удалося здабыць два экзэмпляры спіса шпіёнаў, якія праз партызанаў брыгады «Дзядзькі Колі» былі адпраўлены ў Маскву. За гэта, а таксама за ўдзел у выпуску газеты, была заплачана вельмі высокая цана: у канцы 1942 года ў фашысцкім засценку загінула сям'я Воранавых – бацька, сын і яго жонка. Сёння на адным з дамоў на сучаснай мінскай вуліцы Карала, дзе ў гады Вялікай Айчыннай вайны стаяла іх хата, у якой быў надрукаваны першы падпольны нумар «Звязды», устаноўлена мемарыяльная дошка.

У дакладной запісцы аб партыйным падполлі ў Мінску, накіраванай В.І. Казлову, Уладзімір Казачонак, які ўдзельнічаў у выпуску наступных нумароў падпольнай «Звязды», паведамляе, што прычына арыштаў падпольшчыкаў заключалася ў неналежнай канспірацыі. «Акрамя таго, большасць канспіратыўных і явачных кватэр была вядома членам камітэта.

Уладзімір Амелянюк і Генадзь Будаў падчас сумеснай работы ў рэдакцыі дзяржынскай раённай газеты. 1936 год

Помнік першаму рэдактару падпольнай «Звязды» і іншым журналістам-падпольшчыкам устаноўлены на плошчы Незалежнасці каля Чырвонага касцёла ў Мінску

Таксама на яўках не выконваліся самыя элементарныя ўмовы канспірацыі. Напрыклад, на яўку збіралася вялікая колькасць людзей, што ва ўмовах нечуванага тэрору гітлераўцаў ні ў якім выпадку дапускаць было нельга» [8].

Многія матэрыялы першага падпольнага нумара газеты былі напісаны асабіста Уладзімірам Амелянюком. Генадзь Будай, з якім яны сябравалі яшчэ да вайны, разам працавалі ў дзяржынскай раённай газеце, вучыліся ў КІЖ, а потым былі сярод арганізатараў патрыятычнага падполля, сведчыў, што У. Амелянюк спяшаўся, рыхтуючы матэрыялы для першага нумара падпольнай «Звязды»: «Яго бланкот папаўняўся фактамі аб баявых дзеяннях народных месціўцаў, аб зверствах фашыстаў. Скрупулёзна адбіраў ён найбольш важныя паведамленні Маскоўскага радыё... Шмат якую інфармацыю хацелася змясціць у маленькім газетным лістку. Але трэба было „сціскаць“, і Амелянюк па некалькі разоў перапісваў матэрыялы, стараўся ўдыхнуць у іх жар свайго сэрца, усю нянавісць да ворага» [9, с. 78]. Праз некалькі дзён пасля выхаду першага нумара падпольнай газеты, 26 мая 1942 года, Уладзіміра Амелянюка застрэлілі нацысты.

Другі і трэці выпускі падпольнага выдання былі надрукаваны на вуліцы Выдавецкай (сучасная Кульман) у хаце Таццяны Якавенкі. На гэтым месцы ўстаноўлены мемарыяльны знак

Варта адзначыць, што за вялікія заслугі ў мабілізацыі беларускага народа на барацьбу супраць нямецка-фашысцкіх акупантаў у перыяд Вялікай Айчыннай вайны найстарэйшае выданне Беларусі было ўзнагароджана ордэнам Айчыннай вайны I ступені і ордэнам Чырвонага Сцяга. Як удакладняе Т. Падаляк, «гэта адзінае перыядычнае выданне Савецкага Саюза, што атрымала баявую ўзнагароду» [2, с. 116].

Нягледзячы на тое што загінуў галоўны рэдактар і падпольшчыкі Воранавы, выданне «Звязды» ў акупаваным Мінску працягвалася. Друкарня была перанесена ў іншае месца, і ў працэсе падрыхтоўкі газеты ўзніклі цяжкасці. Таму другі нумар падпольнай «Звязды» замест ліпеня, як было першапачаткова запланавана, выйшаў у жніўні. Як і трэці, які ўбачыў свет 6 верасня 1942 года, ён быў надрукаваны на вуліцы Выдавецкай (сучасная Кульман) у хаце Тацця-

ны Якавенкі. (Пасля вайны на гэтым месцы быў усталяваны помнік.)

Чацвёрты (выйшаў 20 верасня) і пяты нумары падпольнай газеты ствараліся на кватэры сям'і Хадасевічаў на вуліцы 3-я Лінія, 26. Выпуск пятага планаваўся на 27 верасня 1942 года. Аднак у свет ён так і не выйшаў: у ноч з 25 на 26 верасня гітлераўцы арыштавалі 21 падпольшчыка, сярод іх быў і Вячаслаў Нікіфараў, на якім пасля гібелі У. Амелянюка ў большай ступені ляжала адказнасць за выхад газеты. Многія з арыштаваных, у тым ліку Пётр і Альбіна Хадасевічы са сваімі двума сынамі Канстанцінам і Паўлам, загінулі ў фашысцкай турме (паводле іншых звестак – у Трасцянец). На месцы, дзе знаходзілася кватэра Хадасевічаў (сёння на вуліцы Беламорскай, 7), устаноўлена мемарыяльная дошка. Лёс некаторых падпольшчыкаў невядомы дагэтуль.

Непадалёк ад месца гібелі Уладзіміра Амелянюка, на цяперашняй плошчы Незалежнасці каля Чырвонага касцёла ў Мінску, 24 верасня 1980 года быў адкрыты помнік першаму рэдактару падпольнай «Звязды» і іншым журналістам-падпольшчыкам, якія падчас акупацыі ўдзельнічалі ў выданні газеты. У 1965 годзе У. Амелянюку пасмяротна было прысвоена найвышэйшае званне краіны – Герой Савецкага Саюза. Яго імя носіць адна з мінскіх вуліц. Подзвіг журналістаў-падпольшчыкаў не забыты. Высока ацэнены і ўклад нацыянальнай газеты ў барацьбу з нямецка-фашысцкімі захопнікамі ў гады Другой сусветнай вайны. Па ініцыятыве народнага пісьменніка Беларусі Івана Шамякіна 16 чэрвеня 2005 года Мінскі гарадскі выканаўчы камітэт прыняў рашэнне перайменаваць адну з магістралей паўднёва-заходняга раёна сталіцы ў гонар выдання – у праспект газеты «Звязда».

Фота з архіва газеты «Звязда»

Артыкул паступіў у рэдакцыю 04.04.2022 г.

Пётр і Альбіна Хадасевічы са сваімі дзецьмі Канстанцінам і Паўлам, на кватэры якіх на вуліцы 3-я Лінія, 26 (у раёне сучасных вуліц Цнянскай і Беламорскай) ствараліся чацвёрты і пяты нумары падпольнай «Звязды»

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Марцэлеў, С.В. Печать Советской Белоруссии (исторический очерк) / С.В. Марцэлеў. – Мінск: Беларусь, 1967. – 512 с.
2. Падаляк, Т.У. Аксіялогія сучаснай беларускай журналістыкі / Т.У. Падаляк. – Мінск: БДУ, 2016. – 263 с.
3. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 1346. Воп. 1. Спр. 73.
4. Мінскае антыфашысцкае падполле / аўт.-укл. Я.І. Бараноўскі, Г.Дз. Кнацько, Т.М. Антановіч і інш. – Мінск: Беларусь, 1995. – 256 с.
5. НАРБ. – Ф. 1346. Воп. 1. Спр. 65.
6. НАРБ. – Ф. 1346. Воп. 1. Спр. 141.
7. НАРБ. – Ф. 1346. Воп. 1. Спр. 74.
8. НАРБ. – Ф. 1346. Воп. 1. Спр. 95.
9. Будай, Г.В. Свинцом и словом: записки журналиста / Г.В. Будай. – 2-е изд., испр. и доп. – Мінск: Беларусь, 1981. – 223 с.